

ПРЕВОДИ

САМОПОИМАЊЕ ЦРНОГОРАЦА И (ПРАВОСЛАВНИХ) БОКЕЉА*

Историјске претпоставке и "Црногорац" у
свијести спољњег свијета

Регионализми на малом простору у пограничним подручјима Далмације, поменути на почетку овог поглавља, односе се, изузимајући Дубровник, посебно на Боку Которску. Они се испољавају и у дијелу аустријске историје с којим смо се већ срили везано за области које су населили Срби унутар војне границе, односно за српске насељенике у мађарском провинцијалу и њихов однос према бунтовним вјерским истомишљеницима на османској страни. Ради се, дакле, о тежњама за регионалним обједињавањем са традиционалним националним набојем, вођеним националном мишљу за духовно пружање изван, каткада не драге, административне области која се, такорећи, налазила између мање регије и веће нације којој се тежило, прикључивши се тој области тек одавно и то, прије свега, захваљујући њеном ширењу. Код Црногораца, који су у раном 19. вијеку у суштини били већ ојачали своју територију, доминирало је мишљење са корјенима још из средњег вијека, да по питању пограничних области, аналогно српском примјеру, свеукупна колективна или индивидуална права и права Црногораца на коришћење, чине основ за дотичне територијалне претензије. У настојању да поврате Боку Которску Црногорцима није било стало само до саобраћајно-географске и привредне, односно трговачко-политичке користи, већ прије свега до обнављања ранијих политичко-територијалних односа, то јест споруазума Боке Которске са црногорским залеђем, који је напослетку кратко реализован тек 1813/14. године.

Због тога је, наравно, са сусједном Аустријом стално долазило до конфликта у Боки Которској које су Аустријанци, уз много стрпљења, настојали да ријеше на обострано задовољство. За вријеме I српског устанка стално су постојали планови за оснивање "Славеносрпског кра-

---

* Дајемо извод из књиге "Хабзбуршка политика према Србима и Црногорцима 1791-1822", Улрике Тишлер (*Ulrike Tischler: Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern*, R. Oldenbourg Verlag München, 2000), уз захвалност и жељу аутора да књигу представимо и препоручимо црногорској јавности.

љесџива", које је под руским окриљем требало да уједини Црногорце, Бокеље, турске и царско-краљевске Србе. Иако су Црногорци, посебно у завршној фази I српског устанка 1812/13, према својим могућностима помагали српски отпор према Цариграду, ове околности морају стално да се посматрају у контексту са планираним прикривеним интенцијама Русије да уједини оба јужнословенска народа, која смо горе навели. Све се то, прије свега, мора довести у везу са руско-турским ратом (1807-1812), док други примјер може да се интерпретира као свјесно ругање Русије Порти, с једне, и као средство петроградске политике усмјерено да се осујете планови Беча за повраћај Боке Которске, с друге стране.

Због тога не би требало прецењивати ову, додуше неспорну солидарност Црногораца са Србима и у књижевности стално наглашену припадност Црногораца Српству, позивајући се на заједничку историјску прошлост оба народа у оквиру великог средњевјековног српског царства. Јер, већ позних година 18. вијека путницима је падала у очи особеност Црногораца. Високи официр царско-краљевске војске Паулић отпутовао је 1781. године, по овлашћењу бечке владе, за Црну Гору. Он је, уосталом, и одлучно утицао на стварање слике о црногорском народу, иначе добро познате бечким владајућим круговима још у 19. вијеку. По његовом мишљењу *"национални карактер"* Црногораца одликују *"слобода, лијеносџи, освейтољубивосџи и џонос"*. Црногорце је *"оживоџворио райнички дух"*, они воле слободу јер *"немају законе и џолицџију"*, а досаду скраћују *"џјевањем, џушењем дувана, гађањем у меџу и џричама о јуначким дјелима која су сама џо себи само хајдучија"*. Код њих је освета *"... оџправдана, славна радња заснована на сџишаром обичају: смрџи се свейџи смрћу, а неизвршену освейџу насљеђују дјеца у духу завейџа исказаноџ народном џословицом: Ко се не освейџи, џај се не џосвейџи. Сваки Црноџорац је џоносан на свој народ, на џеџову и своју храбросџи"*. Паулић обичаје Црногораца назива *"џрубим и џросџим"*, а њихово непознавање других народа је толико да приче *"како живе друџи цивилизовани народи, нарочџиџо у џемачким земљама, слушају с дивљењем"*. Најновији *"Новински и конверзациони лексикон"* биљежи 1812. године под одредницом Црна Гора, *"Њени бројни али веома џруби и дивљџи сџишановници су Црноџорци, храбар и райџоборан народ у евроџској Турској"*. Раних 1820-тих година путописац Џени Црногорце описује као џуде *"... високе, мршаве, жуџо-мркоџ лица, висока чела, уџиџонулих очију и лијеџа сџишаса"*.

ТОКОВИ ИСТОРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

На основу ових и сличних савремених описа црногорског народа изгледа да није претјерано говорити о националном поносу и самопоимању Црногораца. Ова констатација више се не слаже са идејом о *једном* српском народу, која, иначе, преовлађује у традиционалној српској историјској науци. Условљено историјским развојем у 19. вијеку, он је живио одвојено у двијема националним државама што српска страна не интерпретира као крај стварања српске националне државе већ као пре-

лазну фазу за коначно стварање великосрпске националне државе која би обухватала цио српски народ. Тезу о *једном српском народу*, што пи-сци српске историје, наравно, већином прећуткују, сасвим доводи у питање чињеница да је Црна Гора, независно од Србије, добро ишла сопственим путем под владиком Петром I Петровићем, а посебно под Петром II Петровићем и да се 1852. године еманциповала у наследну књажевину. Од 1878. до 1918. успјела је чак да одржи своју државну независност. Она и данас покушава да се, иако са Србијом уједињена у Савезну Републику Југославију, још више држи свог прозападног курса и да се уз помоћ Европске уније, а до извјесне мјере и Русије, поново дистанцира од своје велике сестре Србије. Штавише, ријетко ће се срести Србин који говори о томе да су се од Срба одвојили и постали савремен самосталан народ само Бугари и Македонци, а да се ово не односи и на Црногорце.

Баш овдје започиње црногорска историјска наука и подуже покушава да опсежним студијама докаже специфичност црногорске етногенезе и процес стварања независне црногорске нације. Ови историчари се притом, углавном, позивају на стварање сопствене црногорске руководеће елите током 19. вијека. Дубравка Фризел-Колецки припада малом броју одважних која се у својој студији о *"Српском националном њокрећу"* у аргументацији позива на Сава Брковића, а ограничавање свога рада на *"српски национални њокрећ у ужем смислу"* оправдава на следећи начин: *"Српски национални њокрећ није узет у обзир, јер би на основу етничких, геополитичких, културних и, њрије свега, историјских специфичности црногорског народа исказивао засебну обраду. И њрије Брковића се мислило, а с њим се усјановљава мисао да су Црногорци самосталан народ и не њреба га убрајати у Србе"*. Можда ово становиште изгледа необично, али се може заступати ако се пође трагом развојних процеса у Црној Гори, односно цивилизацијских идеја као њихове основе. Оне су уз помоћ високоцивлизацијских великих сила Русије и Аустрије сазријевале у развојну политику Црне Горе засновану на заједнички оствареним основама и обострано плодотворним иницијативама за унапређење развоја, односно модернизације, почев од позног 18. вијека, а континуирано од почетка другог аустријског заузимања Далмације од црногорског владике Петра I Петровића Његоша.

УНУТАРЦРНОГОРСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ПРОЦЕС ОБРАЗОВАЊА НАЦИЈЕ

а.) *Посједиено усјановљање централне власти*

Претпоставке за процес стварања *самосталне црногорске нације* и настајање сопственог црногорског руководства у Црној Гори су били много повољнији него у Србији. Жестоке разлике између завађених Карађорђевића и Обреновића стално су оптерећивале српску унутрашњу политику, иако се непосредно од језгра српског вођства устанком регрутовала стабилна династија. Јаки ауторитет православне

цркве у Црној Гори је, напротив, омогућио да се питање владара у црногорском племенском друштву стабилније рјешава, а модел државне цркве постане права снага за држање друштва на окупу. Владика је могао, и даље, да обавља улогу највишег црквеног и свјетовног, односно политичког вође и представника црногорског народа. Наравно, ни његова функција није остала нетакнута секуларистичким тенденцијама Европе, те се, сходно томе, област његове дјелатности постепено снажније премјештала на свјетовно-политичко поље, али никада није запала у тако "застрањену" позицију каква нам је позната код митрополита Стратимировића у Сремским Карловцима. Црногорском митрополиту и владици Петру I Петровићу, више пута помињаном и за балканске прилике високообразованом, пошло је за руком да у готово педесетогодишњем обављању дужности (1782-1830) спретно управља унутрашњом и спољнополитичком судбином своје земље. У спољнополитичком погледу успио је да себи и својој земљи прибави извјестан углед у Европи, посебно код бечког и петроградског двора, али и код саме Порте. И са унутарполитичког гледишта, а то је, прије свега, било чак одлучно за успјешност процеса модернизације у Црној Гори, умιο је да на најбољи начин искористи своју веома истакнуту позицију у друштву.

Али, за процес образовања нације и стварања сопствене државе управо рано фактичко ослобађање Црне Горе од османске управе за то вријеме је више одмагало. Штавише, оно је дало нови полет жиљавом племенском партикуларизму самовољних породичних кланова и форсирало приврженост анархистичкој слободи као и природно неповјерење према свакој централној власти. Али, цетињски митрополит је првих деценија обављања своје дужности, често уз највећи напор, ипак успио да у племенском друштву брдских области наметне свој ауторитет. На путу утврђивања централне власти сва сметња се најјасније испојила пред промјену власти у кући Петровић-Његош. Тако је, на примјер, дошло до борбе за власт између Петра I Петровића и већ више пута поменутог црногорског гувернадур Јована Радоњића. Звање гувернадур (гувернера) сеже још у млетачко доба и изворно је одговарало, отприлике, звању млетачког комесара, а у позном 18. вијеку звању цивилног намјесника уз духовну службу владике. Ово звање било је насљедно у кући Радоњића од 1718. године. Почетно настајање државе Црне Горе и истурена властичина позиција навели су гувернадур на помисао да за себе обезбједи централну власт, а владика искључи из политичко-државне надлежности. Оба противника су међу племенским главарима имала присталице и оба су, и владика и гувернадур, тежили стварању црногорске државе, те самим тим и уклањању племенских партикуларизама. Разлике између владике и гувернадур су се поглавито састојале заправо, у томе што је владика, до почетка друге аустријске управе у Далмацији, уз само незнатна одступања, водио политику оријентисану према Русији, док је Јован Радоњић традиционално био окренут према Западу, најприје према Млечима, а онда према Аустрији. Не треба се онда чудити што је Беч већ 1782. године испољио јасан интерес за активну подр-

шку аустрофили, гувернадору Јовану Радоњићу: бечка влада је тада планирала да Црногорце врбује у своју војску и да их у царско-краљевским државама васпита у војно дисциплиноване људе. Послије извјесног времена проведеног на обуци у аустријској служби, враћали би се поново у Црну Гору и у својој земљи образовали потребне трупе од добро обучених војника. *"Од тих већ обучених војника - њоврајника, који њо од-службењу рока осџају у служби, можда би"*, таква је била интенција бечке владе *"да се оформи читија од 150 људи за коју се њројшекле године (1781) обрађио Радоњић ради уздизања уљледа сџарјешинског кадра"*. Тиме је бечка влада настојала да испослује јачу оријентацију Црне Горе у правцу Аустрије да би, у случају борбе с Турцима, и сама искористила ове добро обучене црногорске елитне трупе. Али, ова амбициозна намјера бечке владе, попут плана за подстицање црногорских породица да насељавају Монархију у области личке пуковније, морала је тада да се привремено одгоди због Млетачке републике и Турске, које су окруживале Црну Гору. Услови за отварање нових перспектива у овом смислу створени су дјелимично од 1817, а конкретно од 1820. године. Јер, борба за власт између Петра I Петровића и Јована Радоњића, која је претходно већ поменута, одлучена је 1797. године у владичину корист када га је скупштина главара признала као јединог властодршца, а гувернадору Радоњићу знатно умањила право учешћа приликом одлучивања о спољнополитичким питањима.

Коначни успјех владике Петра I Петровића против гувернадуре треба, углавном, свести на већ поменуто околност да је за династију Петровић-Његош већ с краја 17. вијека владичанска функција била нека врста породичне својине са наследном владарском функцијом из владичанске породице, а то значи, теократски облик владавине - преношење власти са стрица на синовца. Унутардруштвена функција и континуитет владајуће куће од око 150 година омогућила је Петру II Петровићу да 1852.¹ године званично прогласи секуларизовану наследну књажевину са кућом Петровић-Његош на челу. У овом експонираном положају династија Његош се одржала до I свјетског рата и знала је да сачува и увећа црногорску самосталност, водећи Црну Гору кроз све опасности које са собом носе промјенљиве спољнополитичке прилике. До почетка другог аустријског заузимања Далмације (1813/15) многоструке везе са петроградским двором гарантовале су у кризним временима очито јак дипломатски ослонац, а потом мање-више латентно, сводећи се, свакако, само на "државно, односно политичко" преживљавање Црне Горе. Штавише, у даљем тексту ће се и показати да су многобројни импулси, који су полазили од сусједне Аустрије, утицали на цивилизацијски ток стварања државе Црне Горе и допринијели њеном опстајању и приближавању Европи.

¹ Петар II Петровић Његош (1. 11. 1813 - 19. 10. 1851). Односи се на његовог наследника Данила II Петровића. *Прим. џрев.*

б) *Од племенског партикуларизма до "племенског савеза са монархистичким врхом", лагано издвајање црногорског владајућег слоја*

О црногорском друштву се говори ријетко. Штавише, ријеч је о неуређеним аутономним племенима која веже једне за друге једино владин утицај. Али, већ раних година 19. вијека у Црној Гори је наговјештаван почетни, иако мукотрпни, процес настајања црногорске државе са почетном институционализацијом и консеквентним настојањем да се потисну племенски партикуларизми, дакле, да се савјесном тежњом на јачању свијести о јединству створи држава коју Виктор Глецнер умјесно означава као "*Племенски савез са монархистичким врхом*". Да се више није радило о владиној теократско-монархистичкој самовлади, огледа се, прије свега, преко наглашено натплеменски уређене унутрашње политике, која је одлучно убрзала настајање савременог државног јединства Црне Горе. Владика Петар I Петровић је већ од 1796. године покушавао да Закоником и постављањем натплеменских судова потисне племенски суд заснован на обичајном праву. Лако је разумјети да су прве централне институције имале правни карактер, пошто су племенски судови, а прије свега свађе, крвне освете и крађе, представљали главну сметњу за црногорско јединство. Настала првенствено као територијална творевина уједињењем родбине, племена су живјела у готово сталним свађама, посебно у борби за пашњаке. Уважавајући строго обичајно право, у којему је крвна освета била чврсто укоријењена, она су у случају заједничке угрожености, ипак, била спремна да се жртвују и прикључе се заједничким акцијама, а под тим су сматрала пријетеће упаде Турака, на једној, и присуство Аустрије у сусједству, са реалним захтјевима у погледу васпитавања и дисциплиновања, на другој страни. То што је током раних година 19. вијека макар површно почео да настаје извјестан унутрашњи склад, своди се, углавном, на три фактора. Први карактеристичан досљедан "*сйав на сйрахойошћовању*" царско-краљевских власти у Аустријској Албанији који је, кад би се занемарио, за Црногорце могао имати, а каткад је и имао, крајње тешке посљедице, пошто су били одсјечени од мора, од те за њихово (привредно) преживљавање важне везе, а сопствену невољу увећавали унутрашњим немирима који су били резултат тога. Други се односи на чињеницу да су Црногорци током обављања трговачке дјелатности са далматинским приобалним областима и, у вријеме мира, са сусједним турским градовима Подгорицом, Никшићем и Скадром почели да успостављају значајне привредне контакте са спољашњим свијетом, од којих један иако риједак слој Црногораца, који су се бавили занатом, више није хтио да одустане заузимајући се, ваљда и из сопственог економског интереса, за јединство Црне Горе. Трећи фактор је у томе што ни већ напријед поменута племенска скупштина није више толико попримала карактер збора племенских припадника, већ карактер скупштине представника владајућег слоја. Институцијом Скупштине и судско-извршном институцијом (Правитељством) поставља се питање њиховог односа према владици. Као што је већ речено, овај по-

сљедњи је снагом свог духовног ауторитета, својим положајем политичког заступника и човјека који у име Црногораца води главну ријеч, постао неспорни врховни поглавар. Именовано је Скупштину, руководио њоме, самостално водио спољну политику, био врховни судија и врховни војни заповједник. Додуше, ова овлашћења су призната на основу обичајног права и не смију се прецењивати у смислу већ изграђене централне власти.

Иницијатива за стварање државе била је присутна код владике и на унутрашњем политичком плану. За то му је био потребан не само јак утицај на свој народ, односно подршка барем једног дијела племена, већ и дјелотворна подршка неке моћне велике силе каква је Аустрија. Али, Петар I Петровић је могао да се, поред слоја глаvara активних на заједничким пословима, ослони и на Правитељство, како је већ речено, дијелом судску, дијелом извршну установу, формално највиши орган. Правитељство је фактички било подређено владици а чинили су га 50 угледних племенских представника. Успостављена централна власт покушала је, дакле, као уосталом и раније, да правним мјерама примарно сузбије раширену крвну освету која је спутавала јединство. Главна дјелатност Правитељства састојала се, дакле, у мирењу завађених страна и кажњавању за смртне деликте. Иако овој институцији није био суђен убједљив успјех, она је ипак била први државни орган у којем су се налазили племенски представници, и, ипак, временом развила натплеменску свијест и, што се тога тиче, помогла да се њени чланови због "државне службе" друштвено и социјално осјећају истакнутим и привилегованим, те према томе обавезним према држави.

МОТИВАЦИОНИ УЗРОЦИ ЗА СМИШЉЕНО МИЈЕШАЊЕ АУСТРИЈЕ У РАЗВОЈНУ ПОЛИТИКУ ЦРНЕ ГОРЕ

Тражење нове дефиниције аустријско-црногорских односа

Потпредсједник дворског ратног савјета Штипцић је већ у јесен 1817. године поднио Метерниху извјештај команданта Котора, пуковника барона Леја, по којем црногорски владика настоји: "... да одржи мир, ред и слоју међу сусједним државама и испољава своју искрену приврженост аустријској државној ујрави". Штипцић је у овом прочитом црногорско-аустријском приближавању видио могућност да владика који је, као што је познато, имао велики утицај на православне Бокеле који су живјели у Аустријској Албанији, додјелом одликовања још јаче веже за Аустрију и тиме учини "потчињеним". То је подразумијевало испоруку царско-краљевских дезертера и његову помоћ у напорима царско-краљевских власти да се зараза куге, која се стално јављала у Турској, држи што даље од царско-краљевске територије. Али, Метерних је тада одбио Штипцићев захтјев, уз образложење да "... још увијек није иринутиак да се овом ирелатиу да одликовање, уиолико мање, јер му је већ његово бивше царско величанствено цар Јозеф II иоклонио крсти са брилијантини-

ма". Тек кад се митрополит убудуће истакне "*сѣварним услуџама*", може да му се поклони вриједан прстен. Шта је све зависило од доброг исхода односа са владиком и колико штетно се одразило аустријско-црногорско неповјерење на аустријски државни интерес, бечка влада је сазнала током 1817. године када је у прољеће дошло заредом до избијања немира у Црној Гори. Беч је мање узнемиравала унутрашња нестабилност сусједне Црне Горе од околности да је владика својим поданицима одобрио иселење у Русију. Иако је овај покушај пропао због противљења руског представника у Цариграду, у Бечу су имали осјећај да им је повријеђена част због саме чињенице што се владика, тражећи помоћ, обратио Русији а не сусједу Аустрији. Тек тада је бечка влада постала свјесна све оправданије потребе за трговинском размјеном када су због немира, као 1817. године, могли да се очекују преласци већег броја Црногораца на аустријску територију. Држати под одговарајућом контролом велики имиграциони покрет недисциплиноване гомиле Црногораца једва да је било могуће и значило је не само опасност уношења зараза, већ и сигурносно политички проблем за унутрашњу стабилност Аустрије. Јер, чим није било уређене политике насељавања, морало се рачунати и на то да ће се Црногорци, наравно, насељавати код својих вјерских истомишљеника близу црногорске границе и да ће, пошто готово није било могуће да им се одузме оружје, са православним Бокелјима радити на заједничкој ствари. Аустрија је и мимо своје воље, на овај начин, лако могла да се увуче у конфликт са Црном Гором са несагледивим међународним посљедицама, поготово у погледу веза са Русијом и Портом. Полазећи од ових размишљања, била је пожељна скора нормализација односа између Аустрије и Црне Горе, што је значило придобити владика за аустријске интересе. Изгледало је да се овај циљ може најприје реализовати ако се развојно-политичким мјерама уважи владичина изузетно висока, и већ више пута посвједочена, спремност за спровођење реформи и заједно са њим покуша да се у Црној Гори покрене "*процес европеизације*".

ПЛАНОВИ И МОГУЋНОСТ СПРОВОЂЕЊА РАЗВОЈНЕ ПОЛИТИКЕ У ОДНОСУ НА ЦРНУ ГОРУ (1820)

Основне интенције аустријске развојне политике у односу на Црну Гору - "неолигишко-морално" освајање Црне Горе

Развојно-политичким мјерама, које су у Црној Гори почеле практично да се примјењују од 1820-тих година, претходило је крајем фебруара 1820. године путовање у Црну Гору царско-краљевског окружног капетана Кабоге, са петодневним боравком на Цетињу. Том приликом Кабога је, с једне стране, могао још једном да се увјери у ионако већ познати високи углед који је црногрски владика уживао код свог народа, и, с друге стране, у велику владичину одлучност да спроведе реформе. Виши официр је, међутим, искористио ову прилику и за придобијање повје-

рења оних утицајних црногорских главара који су се током 18. вијека еманциповали у неку врсту племенске аристократије а постепено и у утицајан, привилегован и имућан владајући слој. Они се начелно нијесу противили тежњама за уједињење, уколико њихов привилегован положај није био осјетно ускраћен, Кабога је, прије свега, морао да се потруди да овом владајућем слоју појасни разне предности добросусједског и мирног живота са Аустријом, а да би их "морално" освојила Бечка влада би много лакше постигла свој циљ уз помоћ донекле консолидованог, чисто црногорског, али "европеизованог" слоја који би био носилац таквих активности и ширио у Црној Гори барем неке импулсе са тенденцијом модернизације и развоја, чинећи тако да ова земља почне постепено да "европски сазријева".

Царско-краљевски капетан Кабога је покушао да заједно са црногорским врховним полаваром направи списак, по владицином мишљењу најпречих мјера по питању реформи и који је у неку руку требало да послужи као основица за израду што практичније развојне политике за Црну Гору, која би за обје стране, Аустрију и Црну Гору, дала задовољавајуће резултате. Према очекивању, тежиште је било на питањима реформисања правне културе, даље се радило о предлозима за побољшање инфраструктуре и најзад о војним и привредно-политичким, индиректно, дакле, о сигурносно-политичким проблемима, који су за Аустрију били посебно акутни баш 1820-тих година, а за чије рјешавање је Црној Гори намијењена одлучујућа улога. Колико одговорно је Метерних видио задатак успостављања успјешне развојне политике за Црну Гору показује и чињеница да се овај државник није ослонио само на заиста опширан Кабогин извјештај већ се, прије него што је опширно написао свој извјештај који је требало преточити у праксу, у разговору са овим посљедњим и усмено знатно више информисао о приликама у Црној Гори.

У свом меморандуму Кабога је изнио виђење даљег поступања Аустрије у политици према Црној Гори и охрабрио владу у намјери да не дјелује војно-политички, у смислу политичког освајања Црне Горе, већ да се у Црну Гору умијеша помажући развојну политику дакле да тежи, како он то назива, "*нейолиџичком*" освајању Црне Горе и, уз даље опстајање "*њене независности*", извуче из ове земље највишу могућу добит. Кабога није сматрао упутним војно освајање Црне Горе, нарочито из финансијских процјена. За обуздавање ратничког народа, навиклог на независност, били би, наиме, потребни "*енерџична администирација и њене сџациониране у великом броју, обезбијеђене шанчевима и њврђавама*". Финансијски трошкови из државне касе, према Кабоги, нијесу могли да се покрију приходима из Црне Горе, једва и помена вриједних. Увести порезе у тако сиромашној земљи изгледало му је у пракси потпуно неизводљиво, јер је искуство из Аустријске Албаније учинило да се схвати да је овдје тешко успјешно организовати порески систем, тако да се "*издаци за администирацију*" ни издалека нијесу могли исплатити.

ДЈЕЛИМИЧНИ АСПЕКТИ АУСТРИЈСКЕ РАЗВОЈНЕ ПОЛИТИКЕ У ОДНОСУ НА ЦРНУ ГОРУ

Кораци за "морално" освајање Црне Горе

а) Покушаји реформе у областима њрава

На основу онога што је већ речено, готово да није никакво изненађење што је владика хитно замолио бечку владу да га подржи да одговарајућим мјерама и стварањем специјалних контролних институција сузбије племенске партикуларизме и крвне освете код Црногораца и Бокеља, пошто је управо она спрјечавала нормализацију међудржавних односа између Црне Горе и Аустрије. Оснивањем заједничких комисија са сумарним арбитражним пуномоћством владика је планирао да управљање пренесе у надлежност правосуђа и да им (комисијама) у свим приватним размирицама између Бокеља и Црногораца одобри право на одлучивање без апелације и дуготрајног пута службеног рјшавања спорова преко судова. Помоћу ове нове, далеко брже и за појмове овог нецивилизованог народа подесније процедуре надало се не само да ће се окончати старе парнице, већ да ће се дугорочно сузбити крвна освета. Метерних је у свом извјештају на овај предлог владике реаговао са пуно разумијевања, оштро критикујући да би аустријска организација управе за један још нецивилизован народ, какав су Црногорци и Бокељи, била у пракси потпуно непримјенљива и компликована. Уходаност аустријских судова, писао је Метерних у свом извјештају, *"народу који се налази до њово још у њрвобитној заједници"* мора да се чини *"као ускраћивање њрава"*. Овај политичар је истакао немоћ овога народа *"да мислима њродре у форме и дугоњрајностии које је јурисѡруденција цивилизованих народа њосѡейено уводила у сврху обезбјеђења њрава и имовине"*. Метерних се овдје жестоко одупире начелу бечке владе о административном уједињењу. Да је овај политичар заиста имао добро објашњење за јаз између "европског" тумачења и "црногорског" схватања законитости, произилази из тога што у завијеној форми упућује да ни код данашњих цивилизованих, "европских" народа облици и вишестепено одвијање процеса за обезбјеђење права и власништва нијесу увођени из дана у дан, већ се све ово дешавало *"њосѡейено"*, дакле лагано током дугог временског периода, Али, Метерних је знао и друге узроке за што црногорско друштво није, без проблема, могло да савлада нагле промјене. Непознавајући стране законе и са недовољно средстава у готовини *"да би њриваѡно дуже времена њровели далеко од своѡ оѡњиѡѡѡѡ или своје сѡпорове усѡуѡили да воде адвокатиѡѡ"*, како каже Метерних, остајао им је само крвави рат да управо силом прибаве своје тобожње право. Није риједак случај да се распре пренесе с оца на сина, с једне породице на другу; резултат тога била је стална огорченост и повод за наредне науме на које су се, не без разлога, жалиле обје супротстављене стране.

Како изгледа једини, мада Метерниху не посебно оптимистички, излаз из овог зачараног круга био је већ споменути владичин предлог

рјешавања спорних случајева на лицу мјеста преко заједничких комисија са сумарним арбитражним пуномоћјем и то по могућности преко усмених расправа, занемарујући све даље апелације.

Тако поједностављеним рјешавањем спорова *крваво љраво јачега* је требало сасјећи у коријену. За чланове комисије требало би бирати честите, нестраначке људе који уживају велики углед у народу. Ма колико да је, тада, изгледало да овај план пуно обећава, приликом спровођења наилазио је на велике потешкоће. Према саопштењу државне канцеларије у ноти из 1822. године, упућеној дворској канцеларији, она је увођењем арбитражног поступка код спорних случајева између Бокеља и Црногораца водила рачуна само о "*цивилним и њолиџичким споровима*", али, према сопственим наводима, никада није намјеравала да "*ишаквим комисијама љрејустии да одлучују и о кривичним случајевима, како је владика касније изнио у захџјеву...*". Ипак, у сагласности са ломбардијско-млетачким дворским канцеларом, Метерних је сматрао да вриједи покушати да се преко Томасића започну разговори о предлагању таквих арбитражних комисија. Међутим, државна канцеларија је већ 1826. године морала да констатује да су дотични преговори са Црногорцима у вези са арбитражним поступком показали да "*са њихове сџране не њосџоји ни воља да љрихваџе наши љредлоџ ни моћ да га код народа сџроведу*". Сљедствено томе, Беч је донио сљедећу одлуку: "Пошто на овај начин очито није могла постићи сагласност о пуном реципроцитету, државна канцеларија се слаже са виђењем врховног судског органа да предмет остане онако како јесте." Већ 1825. године могле су да се изврше одговарајуће припреме само у погледу убрзавања судског поступка код грађанских и кривичних парница између оба народа. Барем до средине 19. вијека у изворима постоји довољно података који указују на то да су савременици, чак и из управе, баш у правосуђу, а посебно у кривичном, доводили у питање укупну државну једнообразност, то јест централизам у овој области. Ово је било најјасније у области кривичног законодавства с погледом на прилике у Аустријској Албанији гдје су се најјаче сукобљавали аустријске норме и архаична друштвена структура. Систем који је Аустрија увела за традиционални начин размишљања необразованог, нецивилизованог становништва морао је, како је Метерних упозорио још 1820. године, да у много чему остане неразумљив. Претходна судска истрага за кривични поступак, како је стајало и у Метерниховом извјештају, спровођена је само ако се окривљени истовремено налазио у затвору, при чему се притвор, по правилу, отезао годинама због тромости у спровођењу процедуре, водећи ка изузетној окрутности.

Сметње које су стајале на путу увођења савременог и кривичног правосуђа код друштва које је заробљено структурама архаичног начина мишљења, какви су Црногорци и Бокељи, могле су се осјетити и у другим областима везаним за законитост, посебно што се тиче предјела Лоцице, која је годинама оспоравана. Њено уступање Аустрији коначно је издејствовао Кабога на дугим преговорима са владиком јуна 1820. године. Овдје се радило о раздвајању повезаних привредних простора ради отклањања трвења, али водећи рачуна о стратешким интересима

Аустрије, при чему, свакако, треба примјетити да су Црногорци настали да користе све пашњаке до коначног разграничења 1841. године. Друга брига бечке владе, у најужем контексту са овим, била је тачно одређивање граничне линије између Аустријске Албаније и Црне Горе, пошто су првобитно нејасни гранични односи стално стварали могућност нових конфликта између Аустрије и Црне Горе. Али, државна канцеларија је још 1826. године за постизање овог циља видјела "*велике и гојиново несавладљиве недоумице и тешкоће*". Прва (тешкоћа) била би већ "*због недостижајка ауθενитичних докумената о њрвобитном повлачењу границе*", стоји у извјештају државне канцеларије. Ову празнину би требало попунити брижљивим истраживањима у архивима ван Котора да би се на основу њих разјаснило "*крајње важно ипшање, на који начин би се, на основу државно-јравних начела, итрајно вршило ѡмјерање границе.*"

б) *Реформе у образовању и здравству и побољшања инфраструктуре као предуслов за ѡпшашање конфликта*

Остале владине жеље, представљене у договору са Кабогом, а овај их проследио државној канцеларији на обраду, односе се углавном на размишљања у погледу модернизације и попуштања конфликта и могу се сажети у три главне категорије. Прво, радило се о захтјевима везаним за политику образовања, наима о васпитавању синова угледних црногорских породица у јавним установама Монархије. У случају Црне Горе, Метерних је у области политике образовања имао далеко конкретније представе него код већ договореног примјера у Србији. Очигледан је био интерес владе и битан изазов у циљу модернизације да се овдје путем мјера образовне политике преузме одговарајући утицај на образовање елите. Пошто Црна Гора није имала никакве институције за образовање младежи, ваљало је рачунати да ће црногорска младеж образована у Монархији, када се врати у Црну Гору, замашно утицати на обичаје, начин мишљења и расположење својих необразованих суграђана. Самим тим, они ће током времена и сами носити терет образовања свога народа, односно учинити да њихова земља "сазри за Европу". Метерних је, међутим, држао и до општепознате чињенице да утисци из првих година живота најчешће остају за цио живот. Сличност са земљом у којој је човјек сакупио ове утиске никада се неће избрисати и - што је на основу сигурносно-политичких процјена било значајно - да и сама помисао што знају да оно "*највредније шћо они (Црногорци) имају - зайраво њихова дјеца, у неку руку су шаоци у нашим рукама и за очеве би морала биши нови разлој за сћварање добросусједских односа*". По Метерниху је за образовање црногорске младежи у Монархији требало одабрати таква мјеста која би њиховим очевима гарантовала наставу за њихове синове из наслијеђене, а не грчке уједињене вјере.

Друга област се односила на довољну помоћ Црногорцима у житу и другим животним намирницама у периодима слабе жетве и гладовања. Њима је у случају потребе требало по јефтиним цијенама, или из "*државних залиха*", слати помоћ те врсте и споља им битно олакша-

ти њено примање. Државна канцеларија је овим мјерама, углавном, хтјела да предусретне разбојништва и пљачкашке походе мотивисане социјалном односно привредном биједом, односно њихове, тим истим разлозима мотивисане, покушаје иселења за Русију и да повољним претплатним цијенама издејствује да се Црногорци више оријентишу према Аустријској Албанији него према турским тржиштима. Таква оријентација у исто вријеме била би од неизмјерне важности и за оживљавање трговине у Боки Которској и благаостање Албанаца и Бокеља, односно трговине између Аустрије и Истока. Ако би, наиме, стагнирала трговина у Аустријској Албанији, онда би се многи царско-крављевски поданици у борби за егзистенцију осјећали принуђеним да се иселавају у Турску. Због тога је и било важно да се трговачка дјелатност у Аустријској Албанији развије на што привлачнији начин за Црногорце.

Кабога је подстакао да се размотри и питање бриге за хуманије услове рада. На пијацама и тржницама је требало подићи смјештаје на којима су Црногорци и њихове товарне животиње до тада, послјије напорних пјешачења, без икакве заштите, били изложени најсуровијим временским условима. Већ септембра 1820. године дворски канцелар Лацански је извијестио цара да *"ће се ради олакшања трговине у губернији посебно расправљати о подизању пијаца"*. Отприлике тридесет година касније Кол у вези са овим извјештава: *"Према црногорским брдима подигнути је нека врста камене вратнице са неколико најкривених хала где се роба може мјерити, и са великом улазном капијом која се у случају нужде (рецимо приликом опасности од заразе) може забарикадирати"*.

Увођење вакцинисања против крављих богиња била је даља мјера која се посебно позитивно одразила на квалитет живота Црногораца. До ње је било стало не само бечкој влади већ, у истој мјери, и самом владици. Метерних је замислио да се један лекар са добрим образовањем, који познаје језик земље, ради помоћи у развоју, уз одговарајућу надокнаду, упути из Монархије у Црну Гору на двије до три године. За то вријеме тамо би радио не само на популарисању значаја вакцинације, већ би неке спретније Црногорце упознавао са неопходним начином рада за обављање ове *"ојерације"*. Лацански је, додуше, цару указао да је владица од далматинског гувернера тражио да сам одреди термин за слање како угледних Црногораца на школовање у јавним установама у Монархији тако и оних који би се обучили за вакцинисање против крављих богиња, с циљем да се Црногорци на прави начин најприје припреме на ове новине и убиједу у њихову оправданост. Али, владици Петру I Петровићу (умро 1830) пошло је још за руком да за непуних 10 година свој народ увјери у корист вакцинације против крављих богиња па чак и да оснује прву школу² у Црној Гори.

² Петру I Петровићу Његошу, и поред неколико покушаја, није пошло за руком да оснује прву школу. *Прим. прев.*

ц) Војни и привредни аспекти

Корист која је, по Кабоги, за Аустрију произилазила из курса "нејолиџичког" освајања Црне Горе била је, у ствари, веома примаљива када је својој влади обећао сигурну помоћ Црне Горе у рату против Турака. Додуше, разрачунавање између ове двије, наводно пријатељске, силе није се могло очекивати одмах. Међутим, низ извјештаја из Цариграда од изасланика Лицова који наговјештавају не баш складне односе између Беча и Цариграда "због нечувеног и крајње нејраведног противјервања поданика ујшцајне пограничне силе (Аустрије)" свједочи да се могући оружани сукоб између Аустрије и Турске 1820. године ипак није могао потпуно искључити. Лицов у својој љутњи на турску владу даје одушка и њене поступке према Аустрији карактерише чак као "радње прошивне миру". Цариградска влада није на добром путу ако се удаљава од владе која јој је "ири деценије нејрекидно јружала доказе наклоности и уважавања". Порта, међутим, може да буде сигурна да "никада неће успјети да некажњено манипулише уговорима и да вријећа права двора коме неће недосијајати средсјава да одбрани и одржи своје и привилеђије својих поданика", пише Лицов, сав бијесан, Метерниху. Ријеч је о православним царско-краљевским поданицима из Боке Которске, овог пута названих "Славонци", који су према одредбама уговора између Аустрије и Турске боравили у турским покрајинама односно, с времена на вријеме, и у Цариграду ради добијања пасоша за наставак путовања за Измир, Букурешт и Јаси или у азијски дио Турске. Напосљетку, тјерани оскудном зарадом у својој отаџбини, скупомом и глађу, тражили су, према сопственим наводима, под заштитом изасланика, упосљење у Османском царству. У својим извјештајима Лицов, свакако, говори о најсвирепијим прогонима и насилничким нападима којима су царско-краљевски поданици били изложени од стране Турака. Уосталом, ваљда као тајни апел на част царско-краљевског двора, Лицов је мислио да може да пође од тога да ће "царско-краљевска далмајинска губернија и највиша државна управа сигурно наћи средсјава да у јросираној царевини нађе хљеб и ујосљење за неколико сјаошина сјаособних и вриједних људи, бринући се о њиховом моралном (!) јоболъшању, не осјаваљајући их да живе у сјаалном сјараху да ће их као јсе набијати на колац, или јоклајати дамајати и босјајати. За бечку владу је било, у првом реду, питање части да за своје поданике обезбиједи егзистенцију, јер је на другим дворовима могао да се стекне утисак да Аустрија не може да прехране сопствене поданике.

За промјену политичког расположења између Беча и Цариграда постојао је и други мотив. Почетком 1820. године у више османских покрајина поново су значајно нарасле револуционарно-сецесионистичке тежње, а од средине године опет су се заострили турско-црногорски односи. Према томе, постојала је опасност да се умијеша и Петроград због бруталног поступка Порте према аустријским поданицима, који су се, иако православне вјере и занемарени од своје владе (у Бечу), иселјавали у Турску, чиме би у турско-руски конфликт била увучена и Аустрија.

Поприште сукоба би, у најгорем случају, било у пограничном предјелу између Аустријске Албаније, Црне Горе и Турске Албаније са великом вјероватноћом да се прошири на царско-краљевско тле.

Узимајући у обзир ове перспективе, Аустрији није било стало само до тога да у сукобу са Турцима обезбиједи помоћ Црногораца већ се за државну канцеларију, као и 1817. године, отварало питање: шта са црногорским избјеглицама у случају црногорско-турског сукоба који се могао очекивати. У овом контексту је и Кабогин савјет да се у аустријску службу стави корпус од 10.000 ратоборних Црногораца. Уз њихову помоћ, у евентуалном аустријско-турском оружаном сукобу, Монархија је могла да се осјећа веома сигурно на свом *"најрањивијем дијелу"* захваљујући, поред своје изванредне ратне технике, и црногорским елитним трупама којих су се Турци итекако бојали. Али, на Кабогин савјет влада је процијенила још једну даљу могућност да за државне интересе на најбољи начин искористи очекивано појачано досељавање Црногораца. Коришћење пашњака на црногорским планинама за вријеме врелих љетњих дана и изнајмљивање вишка пашњака Црногорцима у хладном периоду доносили су добит Бокелјима, а самим тим и аустријској државној каси. Уз то је још постојала могућност да се црногорским иселјеницима у аустријским крајевима додијели слободна плодна земља и притом, у привредном погледу, искористе Црногорци, *"навикнути на рад и немајућину, сјамене тјјелесне брале и изванредно подобни за војну службу"*. Црногорце, свакако, не би требало насељавати у непосредној близини Црне Горе. Имајући у виду њихову вјерску припадност, било је предвиђено да се Црногорци насељавају тамо гдје су могли очекивати неопходну духовну помоћ свештеника своје вјере. Али у ставу дворског канцелара Лацанског, саопштеног цару у вези са Метерниховим судом, око пет мјесеци касније стоји да ни Кабога ни Томасић нијесу тражили да се изда налог за додјелу посједа црногорским иселјеницима. Кабога се (то је Лацански схватио из најновијег капетановог извјештаја) на свом другом путу у Црну Гору увјерио да није било много Црногораца вољних да се иселе.

С њемачког превео:
Будо М. Мојашевић